

WARTOŚCI W PROCESIE WYCHOWANIA RODZINNEGO

RYSZARD SKRZYPNIAK

ABSTRACT. Skrzypniak Ryszard, *Wartości w procesie wychowania rodzinnego* (Values in the process of education in the family). Roczniki Socjologii Rodziny, XII, Poznań 2000. Adam Mickiewicz University Press, pp. 31-47. ISBN 83-232-1056-X. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Ryszard Skrzypniak, Politechnika Koszalińska (Technical University of Koszalin), ul. Raclawicka 15/17, 75-620 Koszalin, Polska-Poland.

WSTĘP

Wychowując dzieci i młodzież, staramy się osiągnąć jakiś cel, przedstawiający, naszym zdaniem, jakąś wartość dla jednostki lub społeczeństwa, albo też dla jednego i drugiego. Wychowanie jest więc procesem integracji człowieka wokół wartości. Proces ten nie przebiega chaotycznie, lecz podlega pewnym prawidłowościom wyznaczanym z jednej strony przez fazy psychicznego rozwoju wychowanka, z drugiej zaś przez samą „naturę wartości i ich hierarchie”¹. Jednakże dotarcie do świata wartości wyznaczających właściwy sposób życia to jeden z najbardziej skomplikowanych problemów wychowawczych. Wychowanie i socjalizacja zmierzają zawsze do urzeczywistnienia w danej grupie norm i wartości. Wyznaczane są one poprzez społeczności, rodzinę, instytucje i środowiska wychowawcze. Wzorce i oddziaływania nie zawsze są jednolite. O współczesnym świecie mówi się, że przekształcił się w globalną wioskę, w której spotykamy się z bardzo zróżnicowanym światem wartości, norm i obyczajów, a zarazem obserwujemy proces kulturowej unifikacji – zbliżania się odmiennych kultur i zacierania różnic pomiędzy nimi. Na bazie powyższych rozważań można zaryzykować twierdzenie, że działalność człowieka jest samoregulowana za pośrednictwem systemu wartości.

Jeżeli tak ważny jest problem wartości w procesie wychowania, a zwłaszcza wychowania rodzinnego, to należy temu zagadnieniu poświęcić szczególnie dużo uwagi, skupiając się na opracowaniach o charakterze teoretyczno-empirycznym w

---

¹ K. Kotłowski, *Filozofia wartości a zadania pedagogiki*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 33.

ujęciu interdyscyplinarnym. Niniejsza publikacja stanowi próbę przedstawienia takiego opracowania, z tym że rozważania teoretyczne przeważają, ponieważ badania empiryczne trwają i ich prezentacja dotyczy wąskiego zakresu, jednakże w takim układzie, który pozwoli na ich szerszą interpretację. Prezentowany blok zawiera wyniki badań prowadzonych na terenie Pomorza środkowego w 1999 r. Wyboru populacji dokonano w sposób losowy. Wielkość badanej populacji – 150 rodzin. Badania prowadzono, opierając się na metodzie sondażu diagnostycznego i monografii rodziny.

POJĘCIE WARTOŚCI W UJĘCIU INTERDYSCYPLINARNYM

W naukach społecznych powszechne jest przekonanie, że termin „wartości” używany w nich należy do najtrudniejszych do zdefiniowania. Trudności te nie zniechęcają jednak do posługiwania się tym pojęciem niemal w całej humanistyce².

Wiedza o wartościach jest wiedzą interdyscyplinarną i uzależniona jest od opcji naukowej, której ma służyć. Teoria wartości jest budowana zasadniczo dopiero w XX wieku, a przy tym bazuje na wysokim stopniu ogólności.

Istnieje wiele podziałów „wartości”.

Z. Najder, zajmując się definiowaniem wartości, wyróżnia trzy możliwe sposoby rozumienia pojęcia wartości: ilościowe, przedmiotowe i aksjologiczne. Wartości w sensie aksjologicznym należą jego zdaniem do takiej kategorii semantycznej jak „zasady”, reguły, „prawa”, czyli są konstruktorami – inaczej mówiąc istnieją „jako myśl coś za wartościowe uznająca”³.

Ze względu na podmiot, wartości należy podzielić na indywidualne, grupowe i ogólne⁴.

Natomiast ze względu na różnorodne formy działania ludzi, możemy mieć do czynienia z różnego typu wartościami: moralnymi, estetycznymi, poznawczymi, ekonomicznymi itp.⁵

M. Misztal⁶ zwraca uwagę na to, że są trzy kategorie definicji pojęcia „wartości”:

- a) jako zjawisko o charakterze socjologicznym,
- b) jako zjawisko o charakterze psychologicznym,
- c) jako zjawisko o charakterze kulturowym.

Pomija przy tym kontekstowe znaczenie tego terminu oraz sposoby jego rozumienia w filozofii i ekonomii. To ostatnie znaczenie (ekonomiczne) w niniejszym opracowaniu nie będzie przedstawione.

² S. Marczyk, *Pojęcie „wartości” w socjologii polskiej*, [w:] *Człowiek i świat wartości*, red. J. Lipski. Kraków 1982, s. 111.

³ Z. Najder, *Wartości i oceny*. Warszawa 1971, s. 46.

⁴ W. Pulikowski, *Wartość jako kategoria filozoficzna*, [w:] *Człowiek...* op.cit., s. 15.

⁵ Ibidem, s. 15.

⁶ M. Misztal, *Problematyka wartości w socjologii*. Warszawa 1980, s. 130.

W literaturze socjologicznej (tak w ujęciu teoretycznym,⁷ jak i w empirycznych badaniach⁸) dużo miejsca zajmują rozważania o wartościach instrumentalnych i autotelicznych. Wartości instrumentalne definiowane są na ogół jako środki służące jednostkom i grupom do osiągnięcia dalszych celów. Wartości autoteliczne natomiast – jako cele same w sobie, uznawane bez odniesienia do innych wartości.

Szczególną rolę w rozwoju problematyki wartości w socjologii odegrał F. Znaniecki, pisząc wspólnie z W. Thomasem metodologiczny wstęp do dzieła *Chłop polski w Europie i w Ameryce*. „Przez wartość społeczną rozumiemy każdy fakt posiadający treść empiryczną dostępną członkom grupy społecznej i znaczenie, ze względu na które jest on lub może stać się przedmiotem działania. Wartości są tym, co może być przedmiotem potencjalnych działań ludzkich. Wartościami, które przede wszystkim interesują socjologa, są społeczne reguły zachowania, zabezpieczające konformizm jednostki w stosunku do ustalonego działania, pełniące w życiu społecznym funkcję kontrolną. Reguły te, to zwyczaje i obrzędy, normy prawne i wychowawcze, przekonania itp. Reguły te stanowią zewnętrzne wobec jednostki przedmioty, które wywołują postawy”⁹.

Drugą grupę definicji socjologicznych stanowią te, które traktują wartości jako przekonania rozpowszechnione w grupie społecznej, określające godne pożądaniasądy i zachowania członków grupy, np. rodziny. Przykładem takiej definicji jest określenie wartości najszerzej stosowane w socjologii, a wprowadzone przez C. Kluckhohna¹⁰. Wartość jest sprecyzowaną lub dającą się wywnioskować koncepcją tego, co godne pożądanias, charakterystyczną dla jednostki lub grupy i wywierającą wpływ na wybór spośród dostępnych sposobów, środków i celów działania. Określenie „godne pożądanias” nadaje pojęciu wartości wymiar emocjonalny, określenie „koncepcja” – wymiar poznawczy, a określenie „wybór” – wymiar wolicjonalny.

Próbie łączenia orientacji na jednostkę i na społeczeństwo w definicji wartości podjął J. Szczepański: „My będziemy nazywali wartością dowolny przedmiot materialny czy idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują im ważną rolę w życiu, dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus”¹¹.

„Mówiąc językiem E. Durkheima, wartości są faktami i jako takie posiadają możliwość wywierania przymusu na poszczególnych członków grupy, co jest niezbędnym atrybutem wszystkich faktów społecznych, są bronią, którą posługuje się społeczeństwo”

⁷ C. M. Kluckhohn, *Values and Value-Orientations in the Theory of Action. An Exploration in Definition and Classification*, [w:] *Toward a General Theory of Action*, red., T. Parsons, E. A. Shils. New York 1962, s. 388-433; S. Ossowski: *Konflikty niewspółmiernych skal wartości*, [w:] *Dzieła*, t. 3: *Z zagadnień psychologii społecznej*. Warszawa 1967.

⁸ M. Rokeach, *Beliefs, Attitudes and Values. A theory of Organization and Change*. San Francisco-Washington-London 1972; J. Koralewicz-Zębik, *System wartości a struktura społeczna*. Wrocław 1974.

⁹ W. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*. Warszawa 1977, t. I, s. 54.

¹⁰ C. Kluckhohn, *Values and Value*, op. cit., s. 395.

¹¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa 1963, s. 53-57.

czeństwo „żandarm” w celu ujarznienia jednostki¹². J. Bougle¹³ łagodzi rygorystyczne stanowisko swego mistrza w stosunku do wartości, nie kwestionując zresztą jego poglądu na ich naturę. Jeżeli, twierdzi, wartości zmuszają, to nie w sensie bloków uciskających nasze piersi, można je raczej porównać do magnesów przyciągających nas ku sobie.

Generalizując – w socjologii poprzez wartości rozumie się najczęściej to wszystko, co wiąże się z pozytywnymi emocjami, co skupia w sobie pragnienie i dążenie człowieka, co uważa się za ważne i istotne w życiu, godne pożądania, na zdobyciu czego jednostce najbardziej zależy oraz czego się na co dzień poszukuje jako rzeczy cennej¹⁴.

Natomiast przykładem wartości o charakterze psychologicznym jest definicja sformułowana przez W. Szewczuka, który w definicji wartości kładzie nacisk na relacje między podmiotem i przedmiotem. „Wartość, cecha obiektu (rzeczy, człowieka, idei) w relacji do podmiotu, jego potrzeb, dążeń i zainteresowań; w tym sensie wartość ma charakter subiektywny; równocześnie wartość jest wyznaczona obiektywnymi właściwościami przedmiotu i społeczno-historycznych warunków kontaktu z nim. Wartości wchodzi w skład światopoglądu człowieka i stanowią istotny element regulacji zachowania”¹⁵, oraz K. Grzegorzycy „Wartość jest to wyrażone przez jednostkę przeżycie psychiczne, związane przez nią z zajęciem w rzeczywistości stanu nagrody. Inaczej ujmując, jest to wyobrażone przeżycie pozytywne, związane z zajęciem w rzeczywistości określonego stanu rzeczy”¹⁶.

Wartość w ujęciu kulturowym A. Kłoskowska traktuje jako „Wartości kulturowe właściwe zbiorowościom, grupom i kręgom społecznym, wyrażone są implícite we wzorach ich działania oraz explicite w ich modelach normatywnych (normach, ocenach). Pierwsze oddziałują na kształtowanie się postaw poprzez sytuacyjne kanały kultury, drugie są internalizowane jako jej merytoryczne elementy”¹⁷.

Kulturowy status wartości – norm, jest bez wątpienia najbardziej oczywisty, ponieważ każda wartość tego typu jest ex definitione elementem kultury¹⁸.

Przekazanie wartości – elementów kultury – dokonywane jest w ramach określonych form społecznych. Zróżnicowanie tych form (mamy tu na myśli zwłaszcza grupy i zbiorowości tworzące strukturę społeczeństwa) oraz dynamiczny charakter systemu społeczno-kulturowego decydują o zróżnicowaniu przekazywanych wartości kulturowych¹⁹.

¹² K. Kotłowski, *Filozofia wartości*, op.cit., s. 65.

¹³ J. Bougle, *Leçon de sociologie sur „L'Evolution des valeurs”*, Paris 1912, s. 10.

¹⁴ J. Mariański, *Wprowadzenie do socjologii moralności*. Lublin 1989, s. 165.

¹⁵ W. Szewczuk, *Słownik Psychologiczny*, op.cit., s. 319.

¹⁶ K. Grzegorzycy, *O pojęciu wartości w antropologii kulturowej*. „Studia Socjologiczne” 1971, nr 1.

¹⁷ A. Kłoskowska, *Kulturowe uwarunkowania postaw*, [w:] *Teoria postaw*, red. S. Nowak, Warszawa 1973, s. 280.

¹⁸ A. Kłoskowska, *Z historii i socjologii kultury*. Warszawa 1969, s. 339.

¹⁹ S. Jałowicki, *Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*. Warszawa-Wrocław 1978, s. 19.

Uogólniając – podziały wartości mogą być bardzo różne w zależności od przyjętych teorii i stosowanego kryterium.

Najprostszy, choć niewolny od uproszczeń, wydaje się podział dychotomiczny, np.:

1. Ze względu na materię wartości – rzeczy i idee, inaczej wartości materialne i duchowe;
2. Ze względu na zasięg, inaczej powszechność odczuwania – na uniwersalne i jednostkowe, a zatem można tu mówić o zasięgu powszechnym, ogólnoludzkim, o wartościach odnoszących się do określonej kultury, społeczności, grupy, jednostki;
3. Ze względu na czas – wartości historyczne i aktualne;
4. Ze względu na trwałość – trwale i chwilowe;
5. Ze względu na sferę zaangażowania – uczuciowe i intelektualne;
6. Ze względu na ogólną ocenę, inaczej: czy uznajemy je za godne – pozytywne i negatywne (antywartości).

Wartości w psychologii najczęściej traktuje się jako zjawisko psychiczne o charakterze poznawczym. A zatem pojęcie to ma zbliżone znaczenie do psychologicznego terminu „postawy”. Łączy się z nim celowe działanie i zdolności człowieka do rozwoju indywidualnego i społecznego, czyli to, co godne pożądanania.

Socjologowie, definiując wartości abstrahują od konkretnych jednostek; umieszczają wartości w szerszym kontekście wpływów grupy społecznej.

Za „wartości kulturowe” uznawane są najczęściej wartości dominujące w danym społeczeństwie, a zatem te, które wpływają, jeśli nie na wszystkich, to na większość jego członków. Są to powszechnie pożądane dobra lub powszechnie uznawane przekonania o określonym charakterze²⁰.

Z definicji wartości, ich wieloaspektywności oraz zależności od charakteru dyscypliny definiującej wynika, że nauki pedagogiczne nie mogą korzystać z już „gotowej”, zamkniętej interpretacyjnie wykładni wartości, ponieważ takiej po prostu nie ma.

R. Urbański pisze: „Stąd też warunkiem uzupełniającym dla filozoficznych zabiegów uprawomocnienia wartości jest prowadzenie przez reprezentantów nauk pedagogicznych zintegrowanych studiów antropologiczno-pedagogicznych nad filozoficznymi preferencjami normatywnymi (standardami wartości)”²¹.

Antropologia pedagogiczna to dział pedagogiczno-filozoficzny rozważań krytycznych o wartościach związanych z rozwojem osobowości człowieka (ich uwarunkowaniach, przejawach itp.), podejmowanych na gruncie nauk pedagogicznych w ramach ogólnej teorii wartości wychowawczych (aksjologii wychowania). Głównym celem tych rozważań jest racjonalna weryfikacja standardów wartości zaczerpniętych z filozofii (głównie antropologii filozoficznej i etyki normatywnej), prowadząca do uzyskania ich naukowych syn-kategorii, tj. wartości-racji wychowawczych²².

Definicja ta nie neguje wcześniejszych ujęć, lecz uzupełnia je i konkretyzuje się na problemie wartości wychowawczych. Jest oczywiste, że antropologia pedagogicz-

²⁰ J. Gajda, *Wartości w życiu człowieka*. Lublin 1997, s. 12.

²¹ R. Urbański, *Technika a wartości wychowawcze*. Poznań 1989, s. 28.

²² Ibidem, s. 29.

na rozpatruje rozwój osobowości człowieka (w kontekście wartości wychowawczych) w jego różnorodnych uwarunkowaniach i przejawach.

Następuje intelektualne, proceduralnie naukowe sprawdzanie i przekształcanie filozoficznych wartości w wartości – racje wychowawcze: dotyczy zmian filozoficznego, postulatywno-powinnościowego charakteru standardów wartości w naukowe, racjonalnie weryfikowane i uzasadnione komponenty normatywne sądów pedagogicznych.

Należy sądzić, że racje dla prezentowanego ujęcia antropologii pedagogicznej wynikają także z określonego pojmowania wartości wychowawczych. Dlatego też z pozycji pedagogicznych w ujęciu wartości wychowawczych poprzestańmy na niezbędnej, wyjściowej charakterystyce, grupującej się w następujące tezy:

1. Wartość wychowawcza nie zachowuje samodzielności (autonomii) wobec procesów wartościowań (ocen i wyborów), będących aktami podmiotów jednostkowych i zbiorowych. Przypomnijmy tu, że autonomię wartości głosili, mimo różnic, np. M. Scheler, R. Ingarden, S. Hessen²³. Uważamy zatem, że wartości wychowawcze są wytworami procesów wartościowania podmiotowego (jednostkowego, bądź – częściej – grupowego, społecznego²⁴;

2. Wartością wychowawczą jest każda rzecz czy stan rzeczy, będący podmiotem postulowania w danej normie pedagogicznej²⁵ (bądź pozapedagogicznej, lecz posiadającej kontekst wychowawczy), przy czym treść tej normy musi wynikać z filozoficzno-dedukcyjnego lub (i) indukcyjno-empirycznego rozpoznania i zracjonalizowania aksjologii (ideologii) społecznej;

3. Wartość wychowawcza traktowana jako przedmiot pozytywnej oceny²⁶ jest konstytuowana aktami aprobaty i akceptacji: społecznej (liderowego składnika struktury społecznej – grupy, klasy, warstwy), filozoficznej (preferencjami filozoficznymi, zwłaszcza antropologii filozoficznej) oraz naukowej (naukowymi racjami wychowawczymi);

4. Wartości wychowawcze są tu także traktowane jako kryteria pozytywnej oceny przedmiotów²⁷; w tych przypadkach stanowią one pedagogiczne kryteria (najczęściej osobowościowe, choć nie tylko) oceniania (pozytywnego lub negatyw-

²³ M. Scheler, *O zjawisku tragiczności*. Lwów 1938, s. 35 i n.; R. Ingarden, *Przeżycie, dzieło, wartość*. Kraków 1966, s. 122; S. Hessen, *Filozofia, kultura, wychowanie*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 32 i n.

²⁴ Z. Mysłakowski, *Wartości a dobra. Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności*. Warszawa 1965, s. 61 i n.

²⁵ H. Muszyński, *Wstęp do metodologii*, s. 125.

²⁶ Ch. M. Cofer, H. M. Appley, *Motywacja. Teoria i badania*. Warszawa 1972, s. 478; S. Nowak, *Metodologiczne problemy teorii wychowania pojętej jako nauka praktyczna*. [w:] *Metodologiczne problemy pedagogiki*, red. H. Muszyński. Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 18 i n.; J. Pieter, *Oceny i wartości*. Warszawa 1973; K. Grzegorzczak, *Pojęcie wartości w antropologii kulturowej*. „Studia Socjologiczne” 1971, nr 1; M. Misztal, *Pojęcie wartości w socjologii*. „Studia Socjologiczne” 1974, nr 4.

²⁷ T. M. Newcomb, R. H. Turner, E. Converse, *Psychologia społeczna*. Warszawa 1970, s. 156; H. Świda, *Pojęcie wartości i jej znaczenie dla funkcjonowania osobowości*, [w:] *„Młodzież a wartości”*, red. H. Świda. Warszawa 1979, s. 33.

nego) pozapedagogicznych przedmiotów i stanów rzeczy (techniki, skutków jej wdrożenia, kierunków rozwoju cywilizacji itp.). Możemy powiedzieć inaczej, że wartości wychowawcze w powyższym sensie są kryteriami decydującymi o tym, że pewne rzeczy i ich stany stają się obiektami pozytywnych (negatywnych) ocen, a w konsekwencji pozytywnych (negatywnych) postaw.

Analizując powyżej przedstawione wykładnie pojęcia wartości wychowawczych, należy skłaniać się ku koncepcji rozumienia wartości wychowawczych w następujący sposób: wartość wychowawcza to taki stan, który w momencie jego przyjęcia (akceptacji) swoją treścią wychowuje, uruchamiając indywidualny proces wychowawczo-socjalizacyjny jednostki (samowychowanie), zmierzające do pełnego zrealizowania treści wartości. Przyjęcie określonych wartości wychowawczych pobudza do działalności – jednostkę, grupę lub społeczeństwo – informuje i zobowiązuje, jak człowiek (grupa) w momencie ich przyjęcia postąpić powinien. Wartość staje się wartością wychowawczą, jeżeli w momencie jej akceptacji pobudza do działania, a tym samym wpływa na życie człowieka. Do momentu przyjęcia wartości wychowawczych proces wychowawczo-socjalizacyjny ma charakter celowej i świadomej działalności (pojmowanych zgodnie z zasadami nurtów humanistycznych), mającej na celu zaakceptowanie poszczególnych wartości lub ich systemu, natomiast w momencie ich przyjęcia zmienia się jego charakter na wychowanie samoregulowane za pośrednictwem wartości poprzez wypełnianie treści wartości wychowawczej zmieniających osobowość człowieka. Z pedagogicznego punktu widzenia, tak dochodzenie do wybranej wartości wychowawczej, jak jej realizacja wpływają na kształtowanie osobowości człowieka. Wartość wychowawcza to taka wartość, która kształtuje pozytywne cechy osobowości człowieka. Sumując, wartość jest stanem, a wychowanie procesem, natomiast wartość wychowawcza raz stanem, a raz procesem. Można zaryzykować twierdzenie, że działalność człowieka jest zdeterminowana przyjętym systemem wartości wychowawczych i jest samoregulowana za pośrednictwem wartości wychowawczych. System (zbiór) wartości wychowawczych tworzy ideał wychowawczy. W związku z tym najprościej wartością wychowawczą nazwać możemy wartości stanowiące składową ideału wychowawczego. Dlatego trudno mówić o wychowaniu bez wartości, a o wartościach bez ideału wychowawczego, pomimo że ten ostatni jest przyczyną wielu kontrowersji w pedagogice.

WARTOŚCI W PROCESIE WYCHOWANIA

Dla pedagoga istotne jest przede wszystkim to, że cały proces wychowania i kształtowania osobowości uwikłany jest w problematykę wartości. Cele i ideały wychowania zawsze związane są ze społecznym czy też grupowym (np. rodzinnym) systemem wartości, poznanie i internalizacja wartości, kształtowanie standardów ocennych i zasad racjonalnego działania to niezmiernie ważne ogniwo w procesie wychowania, podstawowe komponenty osobowości są ściśle związane z indywidual-

nym systemem wartości człowieka, w oderwaniu od rzeczywistości trudno byłoby mówić o jakimkolwiek doborze treści czy metod wychowania (nauczania). Model człowieka zorganizowanego na odpowiednio dobrane wartości powinien być przyjęty przez wychowawców (np. rodziców, nauczycieli) z pełną świadomością²⁸.

Przyjmowane są one przez ludzi na ogół w formie zredukowanej. Ale dzięki tym najczęściej upraszczającym i nierzadko spłaszczającym zabiegom trwają, poddawane ciąglej weryfikacji przez zmieniający się świat. Z pedagogicznego punktu widzenia – pisze I. Wojnar – koniecznością staje się otwieranie na świat wartości. „Odczuwamy głęboką potrzebę refleksji nad problematyką wartości i przemijania, zmuszani do nieustannego przyspieszania, niszcząc okruchy wartości, instynktownie szukamy ich korzeni, ludzimy się, że pomoc nam mogą w uratowaniu gasnącego człowieczeństwa”²⁹. Te głębokie słowa zmuszają nas do zastanowienia się nad treścią pojęcia „wartości” z punktu widzenia potrzeb pedagogiki, kształtowania osobowości i przygotowania do życia. A zatem chodzi tu o wychowanie, które obwiniane bywa za ponoszone przez człowieka niepowodzenia, a było i jest wyborem określonych wartości³⁰. W związku z tym możemy mówić o wychowaniu opierającym się na wartościach.

Nie istnieje wychowanie bez wartości. „Kto wychowuje, wartościuje” – uważa W. Brezinka³¹: Natomiast M. F. Kaplen³² twierdzi, że nie da się sensownie mówić o wychowaniu poza wartościami.

Analiza problematyki aksjologicznej – wychowawczej ukazuje, że człowiek jako podmiot wychowania posiada swoją charakterystykę. Wszelki ideał czy model wychowawczy musi wyrastać ze zrozumienia aksjologicznej specyfiki natury ludzkiej. Wiedza o wychowaniu musi się zatem opierać na wiedzy o wartościach i wiedzy o człowieku³³.

„Człowiek nie może być dla drugiego tworzywem, nie wolno go kształtować na obraz i podobieństwo ani siebie, ani państwa, ani żadnej ideologii. Zadaniem wychowania jest pomóc człowiekowi, aby odnalazł swój własny, tylko dla niego określony cel, własną drogę do pełni”³⁴. Ponadto chodzi też o stworzenie sytuacji wychowawczych umożliwiających człowiekowi rozpoznawanie, akceptowanie i przeżywanie wartości. Wybór wartości dokonuje się poprzez wolne decyzje, które są

²⁸ J. Szmieliński, *Problematyka wartości w kształceniu nauczycieli*. Słupsk 1990, s. 3.

²⁹ J. Wojnar, *Zmienność trwałych wartości*, [w:] *Trwale wartości i zmienny świat*, red. B. Suchodolski Warszawa 1995.

³⁰ J. Gajda, *Wartości w...*, op.cit., s. 16.

³¹ W. Brezinka, *Metatheorie der Erziehung. Eine Einführung in die Grundlagen der Erziehungswissenschaft, der Philosophie der Erziehung und der Praktischen Pädagogik*, München. Reinhardt 1978, s. 92.

³² M. F. Kaplen, *Integracja informacji w myśleniu moralnym. implikacje teoretyczne i metodologiczne*, [w:] *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania*, red. J. Reykowski, N. Eisenberg, E. Staub. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1990.

³³ W. Cichoń, *Aksjologiczne podstawy teorii wychowania*. Kraków 1980, s. 6.

³⁴ S. Michałowski, *Pedagogia wartości*. Bielsko-Biała 1993, s. 23.

wyrazem wolności człowieka³⁵ ponieważ „nadrzędną wartością we współczesnej aksjologii jest człowiek, jego życie, rozwój, samorealizacja, wolność, tożsamość, podmiotowość”³⁶.

Coraz więcej pedagogów wydaje się zgadzać co do treści pożądanego sposobu myślenia o człowieku – wychowanku. Ma to być człowiek wybierający³⁷. Szczególnie ważne jest z czego wybiera i jakie uwarunkowania decydują o wyborze.

Konstruowanie sfery wartości wychowawczych odbywa się w pedagogice w rozmaity sposób. Najczęściej wartości wyprowadza się [lub odczytuje]:

- ze stwierdzanych tendencji rozwojowych kultury i społeczeństwa;
- z filozoficznych lub religijnych koncepcji człowieka;
- z rozmaitych form ideologii społecznej;
- ze stanu praktyki edukacyjnej w danym kraju; szczególnie zaś ze stanów kryzysowych tej praktyki;
- z osiągnięć współczesnych nauk, zwłaszcza nauk bezpośrednio współpracujących z pedagogiką;
- z programów polityki gospodarczej lub społecznej państwa itp.;
- z głosu opinii publicznej danego społeczeństwa i jego różnych grup społecznych³⁸.

WARTOŚCI W PROCESIE WYCHOWANIA RODZINNEGO

Proces socjalizacyjno-wychowawczy rodziny wiąże się najczęściej ze zjawiskiem dziedziczenia wartości oraz zaadaptowania ich do czasu teraźniejszego. Rodzina pomimo wielu przemian, jakie w niej i wokół niej się dokonują, przechowuje i przekazuje następnym pokoleniom zasadniczy zrąb wartości. W całościowym procesie wychowania pokolenia starsze wpajają pokoleniom młodszym wartości i normy postępowania. Nierzadko mówi się o wychowaniu rodzinnym poprzez system wartości (wychowania do wartości i poprzez wartości). Dlatego tak ważny jest przekaz wartości w rodzinach, który wiąże się ze zjawiskiem dziedziczenia wartości (wzorce, reguły, zasady postępowania) oraz adaptacją ich do czasu teraźniejszego. Co prawda sposób życia rodziny, opierający się na wartościach, jest swoistą transformacją życia społecznego. Podkreślić jednak należy, że zróżnicowanie preferencji wartości rodzinnych jest dość znaczne. „Zmienną warunkującą w tym względzie są takie czynniki, jak: płeć, wykształcenie, wiek, role społeczne, czynniki ekonomiczne, pozycje społeczne członków rodziny, walory osobiste i inne”³⁹.

³⁵ T. E. Dąbrowska, B. Wojciechowska-Chorlak, *Między praktyką a teorią wychowania*. Lublin 1997, s. 29.

³⁶ T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*. Rzeszów 1994, s. 24.

³⁷ K. Olbrycht, *Wychowanie a wartości*, [w:] *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukulowicz, M. Nowak. Lublin 1997, s. 49.

³⁸ R. Schulz, *O statusie i zadaniach aksjologii pedagogicznej*, [w:] *Pedagogika ogólna. Problemy...*, op.cit., s. 26.

³⁹ E. B. Hurlock, *Rozwój dziecka*. Warszawa 1969, ss. 394-396.

Cele wychowania rodzinnego zależą przede wszystkim od tego, co dla rodziców stanowi wartość najwyższą. Co w ich systemie zajmuje hierarchicznie najwyższe miejsce: Bóg, określony człowiek, pieniądze, dobra materialne, odpowiednia dziedzina sztuki, przyjemności, nauka, sława i popularność, szczęście rodzinne, czy jeszcze coś innego. Rodziny zdemoralizowane, przestępcze, prymitywne mają swoiste systemy wartości i stąd też odmienne cele wychowania dzieci w porównaniu z normalnymi rodzinami. System wartości można uznać za zmienną niezależną, zaś cele wychowania za zmienną zależną od tego systemu⁴⁰.

System wartości zawarty we wzorach i modelach funkcjonujących w rodzinie to nie tylko dominujące nad innymi zwyczaje postępowania, styl życia, atmosfera domowa, ale też to, czego się od wychowanka w zakresie kształtowania stałych cech osobowości żąda, oczekuje, a zatem także wymagania przekazywane mu w postaci opinii, poglądów, uznawanych norm.

Do tego, aby wzory i modele wywierały pożądany wpływ na rozwój dziecka, konieczny jest nie tylko ich odpowiedni dobór, lecz także przemyślany i celowy sposób ich propagowania. Ważnym elementem jest tu własny przykład rodziców, ich sposób zachowania się w różnych sytuacjach, wzajemne odnoszenie się do siebie, ich stosunek do dzieci i innych członków rodziny, stosunek do obowiązków, sposób wykorzystania wolnego czasu, osobista kultura życia. Dzieci w sposób naturalny obcować będą z odpowiednimi formami zachowań, wartościową lekturą, filmem, zainteresowaniami i właściwą organizacją codziennego życia⁴¹.

Wprawdzie rodzina nie ma jednoznacznie określonych celów i utrwalonych w odpowiednich dokumentach zadań, jednak nie wychowuje swoich dzieci na oślep. Każda rodzina jako grupa społeczna ma własny system wartości. Wartości uznane i preferowane przez rodziców stanowią główny kierunek wychowania. Wychowanie domowe nastawione jest przede wszystkim na to, by dzieci zinternalizowały zwłaszcza te wartości, którym rodzice nadają wysoką rangę.

Wychowawca (np. rodzic, nauczyciel) powinien zdać sobie sprawę z tego, że wartości, które reprezentuje i chce wpoić w duszę wychowanków, ulegają różnym zmianom zarówno na przestrzeni historycznej, jak i geograficznej. Jednakże świadomość tego nie powinna skłaniać go do zajmowania stanowiska aksjologicznego relatywizmu. To co oczywiste dla wychowanego już pedagoga, nie może być podawane do wiadomości niedojrzałym jeszcze wychowankom. Są pewne normy, wartościowania, które z powodzeniem obsługiwały wiele formacji społecznych i obsługują prawdopodobnie wiele przyszłych i nic nie stoi na przeszkodzie, aby w procesie wychowania traktować je jako stale obowiązujące. Jeśli zaś chodzi o wartości prze-

---

⁴⁰ E. Bielicki, *Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca*. Bydgoszcz 1995, ss. 217-224; E. Bielicki, *Wpływ wartości na zachowania przestępcze jako przedmiot badań kryminologii*. Bydgoszcz 1996, ss. 108-111; J. Szmieliński, *Problematyka wartości...*, op. cit., s. 3.

⁴¹ M. Grochociński, *Kultura pedagogiczna rodziców*. [w:] *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska. Warszawa 1986, s. 347.

brzmiałe, to nie wolno odnosić się do nich z lekceważeniem⁴². O poziomie autonomii wartości rodziny decyduje nie tylko zakres poznanych wartości, ale i sposób ich przyswojenia, a nade wszystko stopień internalizacji, identyfikacji z nimi oraz przekonanie o ich prawdziwości. „Jeżeli mówimy często o niepowodzeniach wychowawczych, to wiążą się one przede wszystkim z tym, że młodzież przyswoiła określone wartości bez przekonania lub z częściowym przekonaniem. Właśnie zbiór przekonań o prawdziwości wartości i słuszności stanowi najwyższy poziom regulacji zachowania”⁴³.

Generalnie młodzież deklaruje ogromne, jednoznaczne przywiązanie do uniwersalnych wartości, ale w zderzeniu z „ostrymi regułami codziennej rywalizacji ważniejsze okazują się własne rodzinne tradycje i wręcz środowiskowe partykularyzmy, niż np. abstrakcyjna idea wolności słowa”⁴⁴.

W swoim zamyśle do dyskursu aksjologicznego włączam rodziców jako pierwszych wychowawców, biorców wartości, a jednocześnie ich twórców, tym bardziej że w dobie transformacji systemowej nałożono na nich szczególne obowiązki. Często zajęcia akademickimi dyskusjami na bazie instytucji zapominamy, zwłaszcza w stanach kryzysowych, o podstawowej grupie społecznej, rodzinie. I ona też być powinna przedmiotem badań, to ją należy pytać o wartości, analizując uwarunkowania w zakresie wychowania opartego na transmisji międzygeneracyjnej wartości wychowawczych. Czy nie można z ideału wychowawczego rodzin wyprowadzić ideału wychowawczego systemu społecznego. Pogodziłoby to wiele opcji politycznych, ponieważ rodzina polska, w większości katolicka, a jednocześnie kształtowana 50-letnim systemem socjalizmu, bliska wschodowi, a otwarta na zachód, stanowi wypadkową wartą zapytania o swój system wartości. Nie należy pytać o deklaracje wartości, lecz nade wszystko o ich realizację, o ich wybór oraz o ich urzeczywistnienie.

Jak wynika z powyżej przedstawionych pytań, problem wartości w procesie wychowania, to nie tylko problem kto i jakie wartości preferuje, to problem propozycji wartości uwzględniających stan aktualny i przyszłość, ponieważ wychowanie rozpoczynamy w obrębie co najmniej 20 lat, jak również problem, kto brał udział w tworzeniu wartości, ich wyborze, skuteczności przekazu oraz na ile są one trwałe, jakie miejsce zajmują w życiu człowieka i w jakim stopniu wpływają na jego jakościową przemianę. Sumując, rozważania nad wartościami w wychowaniu powinny skupiać się na problemach propozycji wartości oraz propozycji ich wyboru, a zwłaszcza uwarunkowań tego wyboru, i wreszcie ich urzeczywistnieniu.

Rodzina stanowi dla dziecka ważne, a w kolejności pierwsze środowisko rozwojowe i wychowawcze. Wywiera ona istotny wpływ na prawidłowy rozwój dziecka i formułowanie się jego osobowości. Środowisko rodzinne wpływa na system wartości uznawanych przez dziecko – ucznia⁴⁵.

⁴² J. Szmieliński, *Problematyka wartości...*, op. cit., s. 49.

⁴³ K. Kottowski, *Filozofia wartości...*, op. cit., s. 33.

⁴⁴ R. Holly, *Wartości polityczne w świadomości polskiej młodzieży*. Warszawa 1994, s. 59.

⁴⁵ H. Pielka, *Wypełnianie funkcji socjalizacyjno-wychowawczej przez rodzinę dziecka przed-szkolnego*, [w:] *Procesy socjalizacji i wychowania w rodzinie*, red. H. Pielka. Koszalin 1990, s. 29.

A. WARTOŚCI PREFEROWANE PRZEZ RODZICÓW DOTYCZĄCE
FUNKCJONOWANIA RODZINY

Ważną rolę w wychowywaniu dzieci spełnia m.in. preferowany przez rodzinę system wartości. Termin „preferować” pochodzi od łacińskiego *praefero* – dawać pierwszeństwo. Preferować to znaczy „przedkładać jedną rzecz lub osobę nad inną”⁴⁶.

Tabela 1

Wartości preferowane przez rodziców dotyczące funkcjonowania rodziny

Preferowane wartości	Rodzice	
	Liczba	% N=150
Wyszkolenie	147	98,00
Praca i pracowitość	146	97,33
Tradycje rodzinne	143	95,33
Bezpieczeństwo, stabilizacja życiowa i rodzinna	142	94,67
Uczciwość w stosunku do rodziny	139	92,67
Uczciwość w stosunku do społeczeństwa	27	18,00
Odwaga w przypadku zagrożenia rodzinnego	137	91,33
Odwaga społeczna	26	17,33
Rodzina, szczęśliwe małżeństwo, udane dzieci, więź rodzinna z rodziną bliższą i dalszą	132	88,00
Wygodne i spokojne życie	131	87,33
Zdrowie członków rodziny	128	85,33
Pieniądze i dobra materialne, mieszkanie, sprzęt kulturalno- oświatowy, rekreacyjny, książki, sprzęt rtv, środki komuni- kacji, traktowane jako baza sukcesu rodziny	127	84,67
Prawdomówność, szczerowość w stosunku do rodziny	119	79,33
Prawdomówność w stosunku do społeczeństwa	29	19,33
Zawód – prestiżowy, przydatny	118	78,67
Dobre wychowanie, kultura osobista	115	76,67
Zaradność życiowa i zawodowa członków rodziny	107	71,33
Stabilizacja społeczna	98	65,33
Wolność narodowa, państwowa – rozumiana jako brak zagrożenia wojną	96	64,00
Lojalność w stosunku do rodziny	92	61,33
Lojalność w stosunku do społeczeństwa	32	21,33
Szacunek dla rodziców i ludzi oraz szacunek u ludzi	91	60,67
Przyjaźnie, kontakty ze znajomymi	88	58,67
Otwartość na problemy rodziny, angażowanie się w ich rozstrzygnięcie	88	58,67
Miłość	88	58,67
Wiara, zbawienie, przekonania religijne	37	24,67
Humanizm, pomoc ludziom	35	23,33
Honor	31	20,67
Wolność społeczna – polityczna	26	17,33
Ojczyzna, patriotyzm	11	7,33
Aktywność społeczna – polityczna	7	4,67

Uwaga: Liczba wypowiedzi jest większa niż liczba badanych, ponieważ wymieniano po kilka wartości szczególnie preferowanych w rodzinach. Niektóre wartości przedstawiono porównując je w odniesieniu do rodziny i społeczeństwa, dlatego w tych przypadkach celowo nie utrzymano rangowania

⁴⁶ *Słownik wyrazów obcych*, red. W. Kopaliński. Warszawa 1980, s. 597.

To, jakie spośród wartości odnoszących się do rodziny i indywidualnie do dziecka są cenione przez rodziców, wywiera bezpośredni i pośredni wpływ na procesy socjalizacyjno-wychowawcze. Sam klimat towarzyszący kultywowaniu w rodzinie określonego zespołu wartości jest czynnikiem nadającym tym procesom swoiste ukierunkowanie. Poza tym wartości preferowane przez rodziców w znacznej mierze decydują o kierunku i nasileniu aspiracji w odniesieniu do dzieci i ich przyszłości oraz współwyznaczają kierunek i metody działań wychowawczych, styl wychowania⁴⁷.

Wartości preferowane przez rodzinę zmieniają się zależnie od przemian życia społecznego i kultury, jednakże w obrębie względnie trwałych układów społecznych (należy również pamiętać, że sama rodzina jest najbardziej trwałym układem społecznym) podlegają pewnej obiektywizacji i stabilizacji, a nawet w obrębie nietrwałych układów są najbardziej stabilnym systemem.

150 rodzin wymieniło szereg wartości, które poddano rangowaniu i przedstawiono najczęściej powtarzające się, które dało się pogrupować i przedstawić w pewnych blokach. Przeważają wartości pragmatyczne, potrzebne w życiu codziennym. Szczątkowo wystąpiły wartości moralne i społeczne. Odwaga, lojalność, uczciwość, wolność, prawdomówność, życie dla społeczeństwa to mało uznawane wartości, natomiast wysoko cenione w stosunku do rodziny. Wartości odzwierciedlają stan społeczny, preferując te, które są niezbędne w sprawnym funkcjonowaniu w złożonej i skomplikowanej sytuacji społeczno-politycznej, w okresie braku stabilizacji, w czasie transformacji systemowej.

Prawie nikt nie ceni wolności, mało kto zwraca uwagę na Ojczyznę, prawdopodobnie Ojczyzna kojarzona jest z niedowładem państwowym, patriotyzm jest zapomnianym słowem. Ceni się więc rodziną, zdrowie, które uprzednio nie występowało, ceni się udane życie rodzinne, cenione jest: pracowitość i praca, atrakcyjny zawód, dobre wychowanie wyposażające człowieka w kulturę osobistą.

B. IDEAL WYCHOWAWCZY – CECHY „DOBREGO DZIECKA”

„Ideal wychowawczy jest wzorem, a czasem postulatem do którego dążą rodzice w wychowaniu swoich dzieci. Wzorzec ten jest uzależniony od tradycji, zasad etycznych, poziomu umysłowego i przygotowania pedagogicznego rodziców”⁴⁸.

Ideal wychowawczy opiera się na stopniowej realizacji celów wychowania. Rodzina realizuje ideal poprzez osiągnięte codziennie cele bliższe oraz wytyczanie celów perspektywicznych, wybiegających w przyszłość dziecka.

⁴⁷ Z. Tyszka, *Spoleczna przynależność rodziny a sytuacja rodzinna dziecka*, [w:] *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska. Warszawa 1986, s. 289.

⁴⁸ H. Pielka, *Rodzina alkoholika jako środowisko wychowawcze*. Katowice 1978, s. 148.

Są to normy, wyobrażenia rodziców i ich plany odnoszące się do przyszłych zachowań i osiągnięć dziecka, jakie chcą uzyskać poprzez proces socjalizacyjno-wychowawczy. W tak skomplikowanej sytuacji coraz częściej ideał wychowawczy ograniczany jest do cech dobrego dziecka.

Należy jednak podkreślić, iż rodzice posiadają własny ideał wychowawczy do którego dążą w wychowaniu swoich dzieci. Bardzo często operują słowem ideał, „idealne dziecko”, czy „daleko im do ideału”. Bardzo ważne jest, że od wartości, jakie preferują, nieraz zależy ich status społeczny, np. wartość nauki. Natomiast w rodzinie „zapoznają się dzieci ze światem wartości moralnych – co to jest dobro, a co zło, jakie są czyny moralne, a jakie niemoralne”⁴⁹.

Tabela 2

Ideał wychowawczy – cechy „dobrego dziecka”

Preferowane wartości	Rodzice	
	Liczba	% N=150
Pracowite, chcące się uczyć, dobrze uczące się, osiąga- jące sukcesy szkolne	146	97,33
Ambitne, przebojowe, zaradne	142	94,67
Kulturalne, dobrze wychowane, grzeczne	131	87,33
Szanujące rodziców i ludzi	130	86,67
Samodzielne, nie wymagające szczególnej kontroli i nadzoru	123	82,00
Komunikatywne, łatwo nawiązujące kontakty, otwarte na ludzi, tolerancyjne	120	80,00
Optymistyczne	111	74,00
Aktywne, poszukujące, nie zalamujące się	110	73,33
Przystosowujące się do skomplikowanych, zmiennych sytuacji, niekonfliktowe, odporne na negatywne wpły- wy, posiadające własny aparat krytyczny, nie podda- jące się manipulacji	110	73,33
Dbające o zdrowie, higienę, wygląd zewnętrzny	98	65,33
Odpowiedzialne, obowiązkowe, konsekwentne, zdy- scyplinowane	97	64,67
Odporne na przeciżenia, zrównoważone	93	62,00
Koleżeńskie	62	41,33
Uczciwe	35	23,33
Etyczne, moralne, religijne	35	23,33
Sprawiedliwe	28	18,67
Zaangażowane społecznie, uspołecznione, otwarte na problemy społeczne	21	14,00
Prawdomówne	20	13,33
Skromne	18	12,00
Posłuszne	17	11,33
Estetyczne, ceniące sztukę, posiadające smak arty- styczny	13	8,67

Uwaga: Liczba wypowiedzi jest większa od liczby badanych, ponieważ wskazywano na kilka wartości jednocześnie, tworząc ideał wychowawczy dziecka

⁴⁹ H. Smarzyński, *Wychowanie w rodzinie*. Warszawa 1978, s. 50.

Bezpośredni związek z ideałem wychowania ma ideał dobrego dziecka.

Celem dla każdego wychowawcy-rodzica jest ideał wychowania rozumiany jako zarys pożądanej osobowości jednostki, jaka ma powstać pod wpływem całokształtu oddziaływań wychowawczych⁵⁰.

Uogólniając: Są to cechy, na które rodzice zwracają największą uwagę, wychowując swoje dzieci. Należy zauważyć, że są to cechy w znacznej swej części osadzone w rzeczywistości społecznej. Aż do przesady pragmatyczne, propagujące człowieka zdolnego, człowieka sukcesu, człowieka konsumpcyjnego, w wąskim stopniu nastawionego na ludzi. Ideał wychowawczy dziecka w niektórych aspektach odbiega od wartości cenionych przez rodzinę. W wartościach cenionych przez rodzinę ujawniły się aspekty tradycjonalizmu pokoleniowego rodziny, ponieważ rodzice preferują te wartości, które im przekazano w wyniku transmisji międzypokoleniowej, z którymi emocjonalnie są związani, w których sami wyrosli. Są one dla nich bliskie, zrozumiałe, są więzią z przeszłością, z którą się emocjonalnie identyfikują. Jednakże uwidocznił się duch czasu, zmodyfikowany do potrzeb rodziny, określony wartościami typu: dziecko aktywne, twórcze, optymistyczne itp.

W poprzednich okresach przeważały wartości moralno-społeczne, aktualnie wartości indywidualno – pragmatyczne (zindywidualizowanej jednostki). Znalazło to odzwierciedlenie już w badaniach prowadzonych w początkowym okresie transformacji systemowej (lata 1991-1995)⁵¹. Aktualnie spotęgowana została jeszcze w większym stopniu preferencja wartości indywidualno-pragmatycznych.

Zauważalny jest dualizm myślenia: rodzina z jej wewnętrzną strukturą preferuje cechy bardzo ludzkie, ale żeby mogła skutecznie przetrwać, muszą jej członkowie w skomplikowanej rzeczywistości społecznej być przebojowi, konsumpcyjni, samodzielni itp. Wartości preferowane przez rodziców współcześnie, ulegały przeobrażeniom właściwie ewolucyjnym, z niewielkim przyspieszeniem w ostatnich latach, natomiast w stosunku do następnego pokolenia przeobrażenia są rewolucyjne. Preferowane wartości rodziców są zbitką tradycyjnego myślenia i wymagań przyszłości. W stosunku do swoich dzieci dominują wartości oparte na wymaganiach przyszłości.

Tak w preferowanych wartościach rodzinnych, jak i w preferowanych wartościach tworzących ideał wychowawczy dziecka, można wychwycić pewne bloki wartości. Pierwsze to wartości pomocne w funkcjonowaniu rodziny, natomiast drugie to wartości, które powinny umożliwić dobre funkcjonowanie w społeczeństwie tak rodzinie, jak i poszczególnym jej członkom. Zauważa się rozbieżność preferencji niektórych wartości, które wewnątrz rodziny są bardzo cenione, natomiast w stosunku do szerszych społeczności mniej, np. uczciwość w stosunku do rodziny jest wysoko punktowana, a taka sama uczciwość w stosunku do społeczeństwa zdecydowanie mniej. A więc ta sama wartość jest różnie oceniana na tle sytuacji, np. życia codzien-

⁵⁰ H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*. Warszawa 1978, s. 153.

⁵¹ R. Skrzypniak, *Socjalizacja i wychowanie w rodzinach o zróżnicowanej liczbie dzieci*. Koszalin 1997.

nego. Rodzina natomiast, preferując takie wartości, przedkłada interes rodzinny nad interes indywidualny jej członków, natomiast interes indywidualny i rodzinny ponad społeczny. Jednakże są pewne wartości w mniejszym stopniu uzależnione od uwarunkowań doraźnych, koniunkturalnych, lecz w małym stopniu preferowane i często tylko deklaratywne, np. dekalog.

Jak już wspomniano, przedstawione w takim skrócie wyniki są częścią szeroko zakrojonych badań nad wartościami wychowawczymi rodziny nie tylko w aspekcie preferencji wartości i opisu stanu rzeczy, ale nade wszystko badań stanu przekazu wartości, ich adaptacji do systemu społecznego, rodzinnego, propozycji zawartych w ideale wychowawczym, uwarunkowań i metod przekazu oraz skuteczności tego przekazu.

Należy stwierdzić, że rodzice wykazali się dość znacznym schematyzmem, preferując te wartości, w których sami wyrosli i które są dla nich bliskie, zrozumiałe i oczywiste. H. Izdebska:⁵² stwierdza „Rodzice preferują określone wartości, które nadają kierunek ich dążeniu, aktywizują energię, powodują, że czemuś poświęca się swoją uwagę, a coś odsuwa na dalszy plan, traktując marginesowo.” Ważny jest właściwy wybór wartości, który jest fundamentem zindywidualizowanej osobowości i jej miejsca w społeczeństwie.

ZAKOŃCZENIE

Nie można rozpatrywać wychowania bez wartości, a wartości bez ideału wychowawczego.

„Wartości są więc podstawą ocen, stanowią wzorzec, punkt odniesienia przy ocenianiu konkretnych sytuacji życiowych. Stanowią one jednak równocześnie podstawę norm postępowania, albowiem ze względu właśnie na ustalone wartości, takie czy inne postępowanie jest zalecane czy zakazane”⁵³.

Siła i istota wartości polega właśnie na tym, że stanowią one poprzez oceny i normy regulatory ludzkiego postępowania. Stąd tak wielka rola wartości w życiu jednostki, rodziny, społeczeństwa, a ich brak powodowałby niejednokrotnie zagubienie w wielu codziennych sytuacjach. Wartości wychowawcze, a zwłaszcza ich system tworzący ideał wychowawczy, są więc drogowskazem postępowania w złożonych sytuacjach życiowych pojedynczych osobników, rodzin, społeczności.

Pedagogiczne badania nad znaczeniem wartości wychowawczych nie powinny rozwiązywać problemu czy proces wychowania realizować, opierając się na wartościach, bo jest to rzecz oczywista, lecz jakie wartości realizować, w jaki sposób oraz jakie warunki najbardziej sprzyjają przyswajaniu wartości. W gruncie rzeczy wychowawcę (rodzica) niewiele obchodzą mniej lub bardziej subtelne różnice pomię-

⁵² H. Izdebska, *Przyczyny konfliktów w rodzinie*, Warszawa 1978, s. 24.

⁵³ W. Pulikowski, *Wartość jako kategoria filozoficzna*, [w:] *Człowiek i świat*., op. cit., s. 111.

dzy poszczególnymi teoriami określającymi „wartości”, lecz w jakim stopniu dana „wartość” wspiera jego wychowawcze zabiegi.

VALUES IN THE PROCESS OF EDUCATION IN THE FAMILY

Summary

The theoretical-empirical article presents:

- Firstly – theoretical, interdisciplinary considerations of system of values, it is concentrated the meaning of educational values in the process of upbringing.
- Secondly – it analyses the results of researches on values of family in the course of transmission among generations, showing their relativism or constancy.